زانکۆی کۆیە

فاکەڵتی پەروەردە

بەشی مێژوو

بەشداری دڵدار لە پارت وکۆمەڵە سیاسییە کوردیەکاندا

١٩٣٦-١٩٤٨

توێژینەوەیەکي مێژوویی سیاسیە

ئامادە کردنی: د.قارەمان نادر محەمەد

پوختەیەک لە توێژینەوەکە:

دڵدار لە ناوەراستی سییەکانی سەدەی رابردوودا تێکەڵ بە کاری سیاسی بووە، سەرەتا لە ڕێکخراوە چەپەکانەوە دەست پێدەکات، دواتر بە ئاراستەی ناسیۆنالیستی نەتەوەی کوردی هەنگاو دەنێت، لەو سەروبەندا کە ژمارەیەک شاعیری نەتەوەی و پارت و ڕێکخراوی سیاسی کوردی لە پانتایی کوردیدا بە دەرکەوتن، کە هەستی ناسیونالیستی کوردیش بزوێنەری ئەو پارت ڕێکخراوانە بوو، ئەمەش بە فاکتەرێکی گرنگ بۆ گۆڕانکاری لە هزری دڵداردا ئەژمار دەکرێت.

ئامانج لەم توێژینەوەییە دەرخستنی لایەنە سیاسییەکانی دلداری شاعیرە، لە کاتێکدا لە نێو پانتای کوردیدا بە شاعیرێکی نەتەوەیی ناسراوە نەک کاراکتەرێکی سیاسی، ئەم توێژینەوەیە دەەوێت بیسەلمێنێت کە دلدار قۆناغی ئەدەبی تێپەراندووە و تێکەڵ بە کایە سیاسییەکانیش بووە ورۆڵی دیاری لە قۆناغەکەدا هەبووە.

ئەم توێژینەوەیە، توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە و پشت بە میتۆدی لێکۆڵینەوەی زانستی مێژوویی دەبەستێت، پاڵپشت بە سەرچاوەکان، لۆژیکانە شرۆڤەی روداوەکان دەکات و سەرەداوی ڕاستیەکان دەدۆزێتەوە.

دڵدار زیاتر لەوەی شاعیرێک و ئەدیبێک بێت کەسێکی سیاسي بووە و ئایدۆلۆژیەتی چەپرەوی نەیتوانیوە لە ناسیۆنالیستی کوردی دابرێنێت.

پێشەکی

ناوەڕاستی سیەکانی سەدەی ڕابردوو سیمایەکی نوێ لە بوژانەوەی جولانەوەی نەتەوەی کوردی دەرکەوت، کە دەرئەنجامی سەرنەکەوتنی شۆڕشەکانی کورد کە بە شۆڕشی شێخەکان ناسرا پەیدا بوون، وەک شێخ عوبەیدوڵلآی نەهری لە ساڵی ١٨٨٢، جولآنەوە شێخ مەحمودی حەفید لە باشوری کوردستان لە نێوان ساڵآنی ١٩١٩-١٩٢٤، شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران ١٩٢٥ و چەندانی تر.

ڕۆشنبرانی باشوری کوردستان بە خوێندنەوە و تێڕوانینیان بۆ ئەو بارودۆخەی لە وڵآتی عێراق دەگوزەرا و مافەکانی کورد چەقی بەست بوو یاخود لە پاشەکشەدا بوو، لە ئاستی باڵآتریشدا ڕێکەوتنامەی نێودەوڵەتی بۆ کوژانەوەی چرای جولانەوە نەتەوەی کورد بەرجەستە ببوون، ڕێکەوتنامەی سەعد ئاباد ١٩٣٧ لە نێوان عێراق و ئێران و تورکیا و ئەفغانستان نمونەیەکی دیاری ئەو هەوڵآنە بوو. کە لەو ڕێکەوتنامەیەدا ڕێگری و بەرەنگار بوونەوەی ئاشکرای جولانەوە سیاسیە کوردیەکان لە پەیمانەکەدا هاتبوو.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵمانداوە میتۆدی زانستی مێژویی بەکاربێنین، بەشێوازێک، زانیاری سەرچاوە مێژوییەکان بکەینە بنەمای ساغکردنەوەی بەشێک لەڕاستییە مێژوییەکان و ڕاستی ڕوداوەکان یەکلا بکەینەوە.

هەڵبەتە توێژینەوەکە مقۆمقۆی سیاسی و کێبرکێ کاراکتەرە کوردیەکان و جولانەوە نیمچە نەتەوەیەکان ڕوون دەکاتەوە، ئامانجیەتی بگاتە ئەو ڕاستیەی کە ڕۆڵی دڵدار لە نێو ئەو پارت و ڕێکخراو سیاسییانەدا چي بووە و لە چ ئاستێکدا شوێنی گرتووە.

توێژینەوەکە لە دوو تەوەری سەرەکی پێک دێت، تەوەری یەکەم تەرخان کراوە بۆ ژياننامەی دڵدار و قۆناغەکانی گەشەکردنی ژیانی دڵدارو قۆناغەکانی خوێندن و ڕونکردنەوەی ئاستنگەکانی ژیانی، کە چۆن لە کێشەو نەهامەتیەکانی ژیاندا تلاوەتەوە.

تەوەری دووەمی توێژینەوەکە بۆ ڕۆڵی سیاسی دڵدار تەرخان کراوە، بە پێی ئەم قۆناغە مێژوویە هەڵسەنگاندن بۆ هەر یەکە لەو پارت و ڕێکخراوانە کراوە، کە بە کۆمەڵەی منەوەران دەست پێدەکات و بە کۆمەڵەی دارکەرو حزبی هیوا و حزبی رزگاری نیشتمانی کۆتای هاتووە.

توێژینەوەکە پشتی بە چەندین سەرچاوە بەستاوە، ڕەنگە بەرهەمەکانی موکەڕەم تاڵەبانی گۆشەی گرنگی ئەم توێژینەوەییەیان گرت بێت، چونکە لە گەڵ لۆژیک و بارودۆخی ڕوداوەکاندا گونجاو تر بوون، بۆیە زانیارییەکانی بوونە کۆلەگەی توێژینەوەکە. بە تایبەت پەرتوکی (حزبي هيوا في قيادة الحركة القومية الكردية ١٩٣٧-١٩٤٥)، عەلائەدین عەبدولخالق بە پەرتوکی دڵدار شاعیری شۆڕشگێری کورد پلەی دووەمی گرتبێت بە تایبەت لە بواری ژیانی دڵدار، چونکە یاداشنامەی دڵداریش لە دوو توێی کتێبەکەی عەبدولخالقدا بلآوکراوەتەوە، فەیسەڵ دەباغ بە پەرتوکی حزب"هيواو" شۆرشی ١٩٤٣-١٩٤٥ی بارزان و عەبدوستار تاهیر شەریف بە پەرتوکی الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية فى نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨ لە پلەی سێیەمدا دێن. ئەم سەرچاوانە و ئەوانی تریش لە گێڕانەوەی ڕوداوەکاندا یەک هەڵویست نین، بەلآم لە سەر ڕۆڵی دڵدار و ڕاگرتنی پایە و هەیبەتی لە نێو پارت و کۆمەڵەکاندا کۆکن.

لە کۆتایدا هیوادەخوازم ئەم توێژینەوە زانستییە ببێتە دەروازەیەکی تر بۆ ڕۆشنکردنەوەی زانیاریە ناڕونەکان و ولآمێکیش بێت بۆ ڕاستکردنەوەی ڕەوتی مێژووی قۆناغەکە.

تەوەری یەکەم: ژیان و قۆناغەکانی خوێندنی یونس ڕەئوف(دڵدار)

بنەچەو ڕەچەڵەکی:

یونس کوڕی مەلا ڕەئوف کوڕی مەلا مەحمود کوڕی مەلا سەعدی خادم سجادەیە[١]، لە ٢٠ شوباتی ١٩١٨ لە شاری کۆیە، گەڕەکی بەفری قەندی لە دایک بووە(مەمەند، ٢٠١٣: ١٧؛ کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٦)، دایکی ناوی (زەهوە کچی خورشید ئەفندی)[٢]یەو لە ساڵی ١٩٥٩ کۆچی دوای کردووە، لە بنەماڵەیەکی مەلازادەیە[٣] کە لە ناوچەکانی زەهاوەوە بۆ کەنارەکانی زێی بچوک کۆچیان کردووە(خەزنەدار، ٢٠١٠: ٥٦٥). بارودۆخی ئابوری خێزانەکەییان خراپ بووە، بە هۆی ئەوەی سوپای عوسمانی چاڵە گەنمەکانی[٤] ماڵی مەلا ڕەئوفیان دۆزیوەتەوە و

---

[١] خادم سجادە: یەکێکن لە بنەماڵە ناسراوەکانی شاری کەرکوك، کە لە سەدەی نۆزدەهەمدا لە کۆیەوە بۆ ئەم شارە کۆچییان کردووە، بنەماڵەی خادم سجادە خۆیان دەگێرنەوە بۆ عوسمانی کوڕی عەفانی خەلیفەی سێیەمی ڕاشدین، گوایە بەرماڵێك کە پێغمبەر(س) بە دیاری بەخشیویەتی بە عوسمان و بە زنجیرەی بنەماڵەی گەیشتۆتە ئەم بنەماڵەیە(مودەریس، ١٣٨٩هەتاوی: ٤٦٧-٤٦٨).

[٢] عبدالخالق علاءالدین لای وایە ڕەنگە نێوی دایکی دڵدار زهرە بوو بێت بە هۆی هەڵەی نوسینەوە بو بێت بە زەهوە(١٩٨٥: ١٣)، هەڵبەتە بنەماڵەکەیان لە زەهاوەوە بۆ دەڤەرەکە کۆچییان کردووە، بۆیە ڕەنگە زەهوە دروست تر بێت، ئەگەر وای دابنێین کە بۆ ناوی زەهاو دەگەڕێتەوە(توێژەر).

[٣]ئەم بنەماڵەیە بنەچەییان بۆ جومعە دەربەندی دەگەڕێتەوە، کە لە سەرەتای سەدەی هەژدەهەم لە زەهاوەوە بۆ دەڤەری زێی بچوك کۆچییان کردووە، ئێستا چەند گوندێکیان هەیە و بە شێوەزارێکی تایبەتی ئاخاوتن دەکەن(ئیلنجاغی، ٢٠١٤: ٢٥-٢٦).

[٤] بە مەبەستی پاراستن و لە ترسی بە تاڵان بردنی دانەوێڵەکانیان لە لایەن سوپای عوسمانیەوە خەڵکی ناوچە جیاوازەکانی کوردستان لە ژێر زەوییدا چاڵی گەنمییان لێ دەدا و دەییانشاردەوە، سەربازە عوسمانیەکان بە دەنگی پێی ئاژەڵەکانییان یان لە ڕێگەی چەقاندنی شیشەوە چاڵەکانییان دەدۆزییەوە، یاخود بە سود وەرگرتن لە ئاژەڵی ماڵەکان خۆڵیان لێ بارکردن بۆ ئەوەی بزانن ئاژەڵەکان بەرەوچ ئاراستەیە دەچوون و چاڵەگەنمەکانییان پێ دەدۆزینەوە(محێ دین، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٢(عائشە محێ دینحوسێن لە ساڵی ١٩٣٧ لە گوندی عەمدۆن، ناحیەی شوان لە دایك بووە، ئێستا لە شاری کەرکوك نیشتەجێیە).

تالآنیان کردووە، بۆیە گوزەرانییان لە خراپەوە بەرەو خراپتر ڕۆیشتووە[٥]، باوکی دڵدار فەرمانبەری میری بووە، بە هۆی کێشەیەک لە گەڵ قائمقامی شاری کۆیە، مەلا ڕەئوف بۆ شاری ڕانیە گوازراوەتەوە (کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٦)، لەویَ بارودۆخییان کەمێک باشتر بووە، دڵدار لە گەڵ نەخۆشی هاوەڵی بەردەوام بووە، بە هۆی کاریگەری نەخۆشیەوە توشی زمان گیران بووە (دڵدار، ١٩٧١: ٦).

سەرکەوتنی بەریتانیەکان و شکستی عوسمانیەکان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا، بارودۆخێکی نالەباری بۆ خانەوادەی مەلا ڕەئوف دروست کردووە، نەیاری بۆ بەریتانیەکان و دۆستایەتی بۆ عوسمانیەکان، مەلا ڕەئوفیان ناچار کردووە شاری ڕانیە بەجیَ بهێڵێت و بەرەو شاری کۆیە بگوازێتەوە، دواتر بەرەو شاری هەولێر کۆچییان کردووە(دڵدار، ١٩٧١: ٤)، لەویَ مەلا فەندی، کە دەکاتە خاڵۆزای مەلا ڕەئوف، گوندی بێستانەی پێداون، بۆ ئەوەی کشتوکاڵی تێدا ئەنجام بدەن و بژێوی ژیانیان پەیدا بکەن، بەلام دواتر بە هۆی کێشەی کۆمەلآیەتیەوە گوندەکەی لیَ وەرگیراوەتەوە و گەڕاونەتەوە بۆ شاری کۆیە، پاشان مەلا ڕەئوف دەبێتە فەرمانبەری ژمێریاری لە ڕانیە (علائەدین،١٥:١٩٨٥).

دڵدار لە تەمەنی نۆ ساڵیدا ١٩٢٧ چۆتە شاری کۆیە خوێندنی فەرمی دەستی پێکردووە(کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٦)، تا بە هاری ساڵی ١٩٢٨ بەردەوام بووە و کۆمەڵێک زانیاری سود بەخش وەرگرتووە، هەرچەندە بەر لە چوونی بۆ خوێندنی فەرمی، قورئانی خوێندووە[٦]، بەلآم بەر لە

---

[٥] دڵدار ئاماژە بە وتەی براکەی دەڵێت گوایە ئەو ڕۆژەی من لە دایك بوومە، چاڵە گەنمەکانمانیان بە تالآن بردووە، واتە ڕێکەوتی ٢٠شوباتی١٩١٨، بۆیە ناچار بوین نێو ماڵمان بفرۆشین بۆ ئەوەی بژێوي ژییانمان پەیدا بکەین(علائەدین،١٤:١٩٨٥).

[٦]خوێندنی ئاینی لای مەلا برایم ناوێك بووە لە خانەقای شێخ جەمیل ئەفەندی، لە هاویندا وانەی ئاینی و لە زستانیشدا وانەی لەخوێندنگای فەرمی خوێندووە، زیاتر ئارەزووی لە خوێندنگا فەرمیەکان بووە،(علائەدین،٢٨:١٩٨٥).

تەواو کردنی پۆلی یەکەمی سەرەتایی بە هۆی دەوامی باوکیانەوە ماڵییان بۆ ڕانیە گواستۆتەوە، تا پۆلی دووەمی سەرەتای لە ڕانیە بەردەوام بووە و سەرەڕای نەخۆشی کە بەرۆکی بەرنەداوە، بەڵام دڵخۆش بووەو ژیانی ڕانیەی پێخۆش بووە، لە سەرداوای برا گەورەکەی (سەعدی) لە ساڵی ١٩٣٠ بۆ شاری هەولێر گواستراوەتەوە، لە شاری هەولێر نیگەران بووە، تەنانەت لای وایە وەکو مەلێک وابووە کە لە نێو قەفەسدا بێت (علاءالدین: ٢٤:١٩٨٥). بەهۆی خوێندنی فەرمیەوە شاروشارۆچکەی زۆر گەڕاوە(خەزنەدار، ٢٠١٠: ٥٦٥)، ئەمەش تێکەڵی لە گەڵ چین و توێژی جیاوازدا بۆ دروست کردووە(ئیبراهیم،١٩٩٨: ١٧).

لە سەر داوای باوکی و ئاسفی برا گەورەی بە مەبەستی تەواوکردنی قۆناغی خوێندنی ناوەندی چۆتە شاری هەولێرو لەو شارەدا قۆناغی ناوەندی تەواو کردووە، پاش تەواو کردنی قۆناغی ناوەندی بە مەبەستی درێژەدان بە خوێندن بۆ شاری کەرکوک دەگوازێتەوە(کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٦)،چونکە لەو سەردەمەدا شاری کەرکوک تاکە شار بووە، کە قۆناغی خوێندنی دواناوەندی لێبووە، خوێندکاران لە ناوچە جیاوازەکانەوە بۆ تەواوکردنی دواناوەندی ڕویان لەو شارە کردووە(کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٦)و لە تەکیەی خادم سوجادە ژیاوە(طالبانی، ٢٠٠٨: ٣٤). قۆناغی خوێندنی لە شاری کەرکوک هەوێنی پێگەیشتن و گەشە کردنی هزری سیاسی و کۆمەلآیەتی دڵدار بووە(کەریم شارەزا، ٢٠١٣: ٩٧)، بەڵگەش بۆ ئەو ڕاستیە هۆنراوەی ئەی ڕەقیب و لاوی کوردان کە لەو شارە دایناوە(علاءالدین: ٥٠:١٩٨٥). ژیانی خوێندەواری دڵدار لە جموجۆڵدا بووە، ئەوەی بە وردی یاداشتەکەی بخوێنێتەوە ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێت کە دڵدار ڕۆژ بە ڕۆژ لە گۆڕانکاریدا بووە.

دڵدار گەنجێکی سورو سپی موو زەردی بالاّ بەرزی گەنم ڕەنگ بووە(علاءالدین: ٨٢:١٩٨٥)، لاوێکی زرنگ و توندوتۆڵ و خاوەن بیرێکی ژیرانە و تێڕوانینێکی دوور بینانە بووە، گیانێکی لە خۆبردوانە و هەستێکی بەرزی هەبووە، بە هۆی سەختی ژیان و زوڵم و زۆری زەمان گیانی

بەرگری لە ناخیدا ڕواوە، بە هۆی کەمی تەمەنەوە بەرهەمی نوسراوی کەم بووە(حلمی، ١٩٨٨: ٨-٩)، کەسێکی واقیع بین بووە لە یاداشتەکەیدا کە عەبدولخالق علائەدین کۆیکردۆتەوە دەڵێت "دەمەوێت وەکو بیانیەک تەماشای خۆم بکەم، بۆ ئەوەی نەکەومە ژێر عاتیفەی خۆم و تەندروست زانیاریەکان بنوسمەوە و ڕوداوێک کە ڕوینەدابێت نەیکەمە ڕوداو..."(١٩٨٥: ١٢).

دڵدار ئارەزووی هونەرو وێنەکێشانی هەبووە، سەرەڕای زمانگیرانی لە وتاربێژیدا بە توانا بووە، کاتێک دەکەوتە ئاخاوتن درک بە زمان گیرانەکەی نەدەکرا، زمانی عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی، کەمێکیش فەرەنسي زانیووە، نوسینی لاتینی زانیووە و خەتی خۆش بووە(علاءالدين: ١٩٨٥: ٨٢). شیعر دۆست بووە، لە سەرەتاییدا دیوانی حاجی قادری لە بەر کردووە، هەڵبەستی هەر شاعیرێکی دەست بکەوتایە لە بەری دەکرد، دیوانی نالی لە پۆلی یەکەمی ناوەندی خوێندۆتەوە، کەوتۆتە ژێر کاریگەری دیدی شاعیرە ناسراوە کوردەکانی کورد وەکو حاجی قادر و وەفای و و بێکەس و پیرەمێردو عەونی و ڕاجی و زێوەر و...هتد. دڵدار لە دەوری منداڵیدا ئەگەر شانازی بەوەوە کردبێت کە لە نەوەی خادم سجادە ئەوانیش خۆیان بە نەوەی عوسمانی کوڕی عەفان دەزانن، بەڵام لە دوایدا بیروباوەڕی پێچەوانەی ئەو جۆرە بۆچوونە بۆتەوە(خەزنەدار، ١٩٨٤، ٨١).

بەشێک لە سیماکانی شیعری دڵدار بریتین لە هاندانی لاوان بۆ خەبات و کۆڵنەدان و کۆشش کردن بۆ ڕزگار بوون لەو دواکەوتووەییە نەتەوەییەی کە بەرۆکی گرتووە، سەرەڕای فەرامۆش نەکردنی لایەنی کۆمەلایەتی(ئەحمەد،١٩٨٩: ٢٤٠). دڵدار زۆری دەخوێندەوە، لەو ڕۆشنبیرانە بوو کە خۆیان خۆیانیان فێر دەرکرد، چونکە لەو سەردەمە دام ودەزگای ئەدەبی لە ولآتدا نەبوو، شۆڕشە گەورەکانی جیهان کاریگەرییان لە دڵدار هەبووە، بە تایبەت یەکێتی ئیتاڵیا و شۆڕشی فەرەنسی و شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧، ئەگەر چی ڕاستەوخۆ لە هۆنراوەکاندا باسی ئەو شۆڕشانەی نەکردووە، گیانی دیموکراتی و هاندانی کۆمەڵ بۆ خوێندەواری و

ئامۆژگاری کردنی لە ڕێگەیەکی شۆڕشگێڕیەوە ڕوون ئاشکران لە بەرهەمەکانیدا(خەزنەدار، ١٩٨٤: ٦٠).

هۆنراوەی (ئەرێ ئەی لاو) نمونەیەکە لەو هاندانانەی کە لە پێناوی وشیارکردنەوەی لاواندا پێشکەش کراوە:

لە نێو گەلدا دەبێ ئیعلانی جەنگ کەی لە گەل جەهلا

علم و چەک بێ لە ئەم جەنگە وەتەن جێگەي کەمینت بێ(دڵدار، ١٩٧١: ١٨).

لە سەرەتای چلەکانەوە دەستی بە خوێندنەوەی کتێبە فەلسەفی و مێژوو سیاسیەکان کردووە(ئەحمەد، ١٩٨٩:٩٧)، ژیانی دڵدار لە بزاوتندا بوو ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە گەشە کردندا بووە، ماوەیەک سەرقاڵی خوێندنەوەی سەرچاوەکانی ئاینی بەهائی بووە، لەو ڕۆشنبیرانە بووە کە لە بواری فێر بووندا پشتیان بە خۆیان بەستووە، ماوەی ژیانی لە شاری بەغداد گرنگ بووە و ئاشنایەتی لە گەڵ ژمارەیەک لە ڕۆشنبیران پەیدا کرد و ئاسۆی ژیانی گەشەی خێرای بە خۆییەوە بینیوە، ناسینی ستافی گۆڤاری گەلاوێژ یەکێک لەو نمونانە بوو(خەزنەدار، ١٩٨٤: ٥٩-٦٠).

هەڵبەتە دڵدار بەر لە چوونی بۆ شاری بەغداد کاری ئەدەبی و بابەت بلاوکردنەوەی ئەنجام داوە، یەکەمین هۆنراوەی لە ژمارە ٢ی ساڵی ١٩٣٥ی گۆڤاری ڕوناکیدا بلآوکردۆتەوە(هەلەبجەی، ٢٠١٧: ٥٥).

دڵدار زێدی خۆی خۆش ویستووە و دیمەنی جوانی شاخ و باغ و دەشت و دۆڵەکان کاریگەرییان هەبووە، وەکو لە پارچەیەک لە هۆنراوەدا دەڵێت:

من ڕۆڵەی کوردستانم تازە ڕۆڵەی کوردانم

تاکو ولآت سەرکەوێ فیدایە ڕوح و گیانم(خەزنەدار، ٢٠١٠: ٥٢١).

ئەم هـۆنراوەیە و چەنـدین هـۆنراوەی تـر بەڵـگەی نیشـتمانی بـوونی دڵـدار پیشـان دەدەن، سەرەتای پەیدا بوونی هزری نیشتمانی لای دڵداریش دەگەڕێتەوە بۆ پیرۆز زانینی وێنەی شا فەیسەڵی یەکەمی عێراق(١٩٢١-١٩٣٣)، وەکو لە یاداشتەکەی خۆیدا لەو بابەتە دواوە و دەڵێت" ئاسفی برام زۆری هەوڵدا کە خۆم بناسم و کورد بوون لە ناخمدا جێگیر بکات، بەڵام بێ سود بوو، بەهیە کە کچی خاڵم بوو، پێکەوە یاریمان دەکرد و دەفتەرێکم هەڵگرت و فڕێمدایە سەر ئەرز، بەهـیە بە خێـرای هەڵـی گـرتەوە، وتـی ئەمە وێنەی مەلیـک فەیسـەڵی کـوڕی حەزرەتـی حەسەنە، فڕێی مەدەرە سەر ئەرز، ئەگینا چاوت کوێر دەبێت، بەهـیە خێرا خێرا وێنەکەی ماچ دەکرد، وتەکانی ئاسفی برام و ئەم وێنە ماچ کردنە، وتەکانی بەهیە پیرۆزی وێنەکەی خستە نێو دڵمەوە و پەلە بـووم بەهـیە واز لە مـاچ کـردن بهێنێت منیش مـاچی وێنەکە بکەم، دەفتەرەکەم وەرگـرت و بە مـل کەچیەوە(خشـوع)ەوە مـاچێکم کـرد و لە سـەر مێزەکەم دانـا، لێرە بە دواوە زیاتر لە یونسێک هەستی کورد بوون لە ناخمدا وروژا، تەنانەت حەزم دەکرد بە کۆڵانەکاندا باز بدەم و هاوار بکەم من کوردم من کوردم"(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٢٦-٢٧).

ئەوەی لەم گێـڕانەوەیەدا هەڵـدەهێنجرێت ئەو پـاڵنەرەیە کە بـووە هـۆی دۆزینـەوەی خـود لە دوو توێی ڕوداوێکی سادەدا، کە تێیدا پرۆسەی کورد بوون لە ناخی دڵداردا گەشە دەکات و لە دواتـردا دەگـاتە ترۆپـک، لە سـەردەمی ژیـانی دڵـداردا هـۆنراوەی ئەی ڕەقیـب دەبێـتە مارشـی نیشتمانی کۆمـاری کوردسـتان لە مهابـات، دڵداریش دەکـاتە یەکێـک لە شـاعیرە بە ناوبانگەکـانی کوردستانی باشور.

لە ڕوی فکریشــەوە دڵـدار هەڵگـری بیـری چەپ بـووە و لەو ڕوانـگەیەوە دەیوسـت مـافی نەتەوەکەی بە دەست بهێنێت، دۆستایەتی لە گەڵ ئایندا نەبووە، نوێژو ڕۆژووی ئەنجام نەداوە (تالبـانی، چـاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨)، کێشـەی لە گەڵ وجودیەتـدا هەبـووە، جاروبـار سـەردانی مزگەوتـــی کـــردووە و لە گەڵ فەقێکانـــدا کەوتـــۆتە گفتوگـــۆ و بە مولحیـــد ناوزەنـــدییان

کـردووه(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٤٥)، ئەم تەرزە بیرکـردنەوەیە ڕەنـگە بـۆ ئەو تەوژمە ڕەوتە چەپە بگەڕێتەوە، کە لە سیەکانی سەدەی ڕابردودا بیری مارکسی لە نێو ڕۆشـنبیرانی کوردا گەشـەی خێرای کردووە(الطالبانی، ١٩٩٦: ٤٤).

دڵدار بواری سۆزداری فەرامۆش نەکردووە و باس لەوە کراوە کە جۆرێک لە خۆشەویستی یەکـلایەنەی بـۆ (بەهـیە فەرەجـوڵلآی بەهـای) هەبـووە(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٦٥)، عەبـدولخالق عەلائەدیـن بـاس لەوە دەکـات کە هۆمەری دزەیـی سـەردانی بەهـیە خـانی کـردووە و باسـی لە خۆشەویستی دڵداری بۆ ئەو کردووە، بەڵآم بەهیە فەرەجوڵلآ بێئاگای خۆی لەو هەستەی دڵدار دەربڕیوە(چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨).

لە سـاڵی ١٩٤٥ دا دڵدار کۆلێژی مـافی تەواو کـردووە لە شـاری کۆیە نیشـتەجێ بـووە و بە کاری پارێزەرەیەوە سەرقاڵ بووە(خەزنەدار، ٢٠١٠: ٥٦٥)، لە شارەکانی کۆیە و هەولێر و ڕانیە و قەلادزێ کـــاریکردووە و لە نوســـین و خوێنـــدنەوەش دانەبـــڕاوە. لە بەهـــاری ١٩٤٨دا کاربەدەستانی میری داوایان لێکردووە کە ببێتە بەڕێوبەری نـاحیەی سەنگەسـەر و بە وەکالەت کاروباری قایمقامیەتی ڕانیەش بەڕێوە ببات، هەرچەندە ئەو پۆستە بۆ ئەو سەردەمە شایستەی بایەخ پێدان و گرنگ بووە، بەڵآم دڵدار پێشنیارەکە ڕتدەکاتەوە(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٧٤). هۆکاری ئەو ڕەتکردنەوەیە ڕوون نیە، ڕەنگە پەیوەندی بەو هەسـتە نیشـتمانیەوە هەبوو بێت کە نـاخی دڵداری پێ بارگاوی کرا بوو، لە گەڵ ژینگە و مامەڵەی کاربەدەستانی میری نەدەگونجا. یـاخود سەرقاڵی بە کاروباری ڕۆژانە بوبێت.

مەلآ ڕەئـوفی بـاوکی دڵـدار لە سـاڵی ١٩٤٦ کـۆچي دوای کـردووە و ئاسـفی بـراگەورەی کە شوێنی باوکی بۆ گرتبۆوە لە ساڵی ١٩٤٨ کۆچی دوای کردووە، کۆچی دوای ئاسف کـاریگەری زۆری کردۆتە سەر لایەنی دەرونی دڵدار(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٧٤).

دڵدار نەخۆشـی ڕۆمـاتیزم و ئاوسـانی دڵی هەبـووە، لە ١٩٤٨/١١/١٢ لە نێو بـازاری شـاری هەولێـر لە ئاسـت هوتێـل شـیمال بە هـۆی ژەهـراوی بـوونی گەدەوە دەکەوێـت و بـارودۆخی تەندروستی تێک دەچێت، خەڵکی دەڤەرەکە هیچ جۆرە هاوکاریەک پێشکەش بە دڵدار نـاکەن و بە سەرخۆشــی تــێ دەگەن، بە تــایبەت زمــانی تەواو نەبـووە و لایــان وا بـووە بە هــۆی مەی خواردنەوەوە ئەو بارودۆخەی بە سەر هاتووە، پاش ماوەیەک بە عارەبانەی حەمباڵی لە بری نەخۆشخانە دەیگوازنەوە بۆ پۆلیسـخانە، ئێشـکگری پۆلیسـخانە بۆ یـاری کـرد، چۆتە دەرەوەی بنکەکەو ئامادە نابێت بگەڕێتەوە بۆ ناوەندەکەی، مـانەوەی دڵدار لە بـارودۆخێکی لەو جۆرەدا کاریگەری نەرێنی دەکاتە سەر تەندروستی و دەبێتە هۆی گیـان لە دەسـتدانی(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٧٨-٧٩؛ خەزنەدار، ٢٠١٠: ٥٦٦).

عەبدولخالق عەلائەدین لە بەدواداچونی بۆ ئەو ڕوداوە نوسیویەتی" دەرئەنجامی توێژینەوەی پۆلیس دەری خستووە کە خواردنگەی یانەی فەرمانبەران هیچ کێشـەیەکی تەندروسـتی نەبووە، بەڵآم دڵدار هەمان ڕۆژ بەو سەرما و سۆڵەیەدا چەند کاتژمێرێک لە کۆیەوە تـا هەولێر بەڕێوە بووە و سەختی زۆری کێشاوە"(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٧٩). ڕەنگە ئەوە هۆکاری ژەهراوی بونەکەی بووبێـت، ســەرەڕای مانــدوبوونێکی زۆر ئەو ژەمە میمــبەری ســورەوەکراوی خــواردووە، کە چەوریەکی زۆری تێدایە و هەرس کردنی سەختە.

تەوەری دووەم: ژیانی سیاسی دڵدار

ژیانی سیاسی دڵدار بە چەند قۆناغێکدا تێ دەپەڕێت و هەر قۆناغێکیش تایبەتمەندی خۆی هەیە، هەوڵدەدەین چەند ویستگەیەک لە ژیانی سیاسی دڵدار لە نێو کۆمەڵە و پارتە سیاسیەکاندا شەن و کەو بکەین:-

یەکەم: کارکردنی دڵدار لە نێو بەچە شێران:-

کارە سیاسییەکانی دڵدار لە ناوەندییەوە دەستی پێکردووە، دەکرێ وای دابنێین کە ئەو پەروەردە سیاسیەش بۆ خانەوادە و کاریگەری ژینگەیەکەی دەوروبەری دەگەڕێتەوە، کە دڵدار لە گەڵ ناخۆشی و تەنگ و چەڵەمەکانیدا گەورە بووە و درکی بەو دابڕان و بەشخوراوییە نەتەوەییە کردووە، کە لە سەر دەستی حکومەتی عێراق بە سەر نەتەوەکەیدا هاتووە، جگە لەوەی نێوان هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانی ژمارەیەکی زۆری پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکان لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان دامەزران و مۆرکی سیاسییان پێوە دیار بوو، وەک کۆمەڵەی زانستی لە کەرکوک ١٩٢٦، کۆمەڵەی برایەتی ١٩٢٧،کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردان لە ساڵی ١٩٣٠، یانەی سەرکەوتن لە ساڵی ١٩٣٠، کۆمەڵەی برایەتی لە ساڵی ١٩٣٧...هتد(فاتیح، ٢٠١٢: ٩٢-٩٧)، ڕەنگە ئەمەش پاڵنەرێکی تر بوبێت بۆ گەشەسەندنی بیری سیاسی دڵدار.

دڵدار لە شاری هەولێر لە نێو ناوەندی بەچە شێرانی دروست کردووە، لەیاداشتەکەیدا هاتووە کە ئاسفی برای کە بە سەرەتای کورد بوونی ئاشنا کردووە، داوای لێکردووە لە گەڵ هاوڕێکانی بە هاوڕێکانی بڵێن تۆ چیت، ئەگەر وتی من کوردم، ئەوا پێی بڵێن بەچە شێر، ئەگەر نەیوت من کوردم ئەوا پێی بلێن بەچە ڕێوی و هێرشی بکەنە سەرو لێی بدەن، بۆ ڕۆژی دوای سێ نانەقەزوانی سوێرم کڕی و بە سەرچوار برادەردا دابەشم کرد، پێم وتن بە قوتابیەکان بڵێن تۆ چیت ئەگەر وتی کوردم، ئەوە بە بەچە شێر بانگە بکەن، ئەگەر وای نەوت، پێی بڵێن

بەچە ڕێوی و لێی بدەن، لە ماوەی یەک هەفتەدا کاتێک زەنگی پشو لێ دەدرا، دەنگی بەچە شێر لە خوێندگاکەدا بەرز دەبووەوە، کە کوردەکان بەچە شێرن(بەچە شێر بەچە شێر بەرز دەبووەوە)، ڕاوی بەچە ڕێوییەکانییان دەنا، سکالآ گەیشتە بەڕێوبەر، بە هۆی فشاری بەڕێوبەرەکەوە ڕێگەی لە کار کردنی گیراوە و زوو خامۆش کرایەوە، بەڕێوبەر وتی هەر کەسێک بلێ بەچە شێر سەری دەشکێنم و هەرکەس بلێت بەچە ڕێوی قاچی دەشکێنم، هەموتان کورد و کوڕی پیاون، (عەلائەدین، ١٩٨٥: ٢٧)، هەرچەندە لە سەرچاوەکاندا ئاماژەیەکی ئەوتۆ بەو جولانەوەیە نەکراوە، بەلآم دەتوانین بلێین پێدەچێت ئەم بزووتنەوەیە بزووتنەوەیەکی ڕۆشنبیری، وەکو بازنەیەکی بچوکی قوتابیان بووە و مۆرکێکی سیاسییانەی هەبووە، چونکە کەسانی ڕۆشنبیری ئەو قۆناغە دەرخەری هوشیاری وبە ئاگایی ئەون وجیاواز بووە لە هاوڕێکانی.

دووەم: کارکردنی لە کۆمەڵەی منەوەران:-

دەکرێ سەرەتای کاری سیاسی دڵدار بۆ شاری کۆیە و زێدی باوک و باپیرانی بگێڕینەوە، کۆیە وەکو نێوچەیەکی دیاری باشوری کوردستان کە دانیشتوانەکەی هەڵگری جۆرێک لە هەستی نیشتمانی و جولەی نەتەوەیی بوونە، پشکی دیاریان لە جولانەوە سیاسیی و ڕوناکبیریەکانی سەدەی بیستەمدا هەبووە، زۆر جار ڕۆڵی ڕابەرایەتییان لەو بوارەدا گێڕاوە، دڵدار یەکێک لە کەسایەتییانەی ئەو بوارە بووە، کە لە گەڵ ژمارەیەک لە ڕوناکبیرو هەڵگرانی بیری نەتەوەیی لە شاری کۆیە(فاتیح، ٢٠١٢: ١٠٥)، خولیای دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی سیاسی بوون(، کە بتوانن لەو چوارچێوەیەدا درێژە بە خەباتی نەتەوایەتی خۆیان بدەن، دوای بیروڕا گۆڕینەوە و گفتوگۆ کردن لە ساڵی ١٩٣١دا (کۆمەڵەی منەوەران)ییان لە شاری کۆیە دامەزراند،

له نێو خەڵکی شارەکەدا بە کۆمەڵەی ڕۆشنبیرانی کۆیە ناوبانگی دەرکرد(تەیب، ٢٠٠٨: ١١٧). ڕەنگە هۆکاری بڵاوبوونەوەی ئەو جۆرە ناوە بۆ ئەو مەترسیانە بگەڕێتەوە بۆ ئەو ئاستنگانەی دەبونە ڕێگر بۆ ئەنجامدان کاری سیاسی، چونکە هەموو جۆرە کاری سیاسیەک لە دەرەوەی یاسا و بێ مۆڵەت قەدەغە بوو، مۆڵەت وەرگرتن بۆ کارکردن لە کۆمەڵەو ڕێکخراوە سیاسیە کوردییەکانیش ئەستەم بووم، دەروازەکان بە ڕووی جولانەوە سیاسی و نیشتمانیەکان داخرا بوو(الطالبانی، ٢٠١٠، ١٧٢)، لە بەرئەوە دەکرێ کۆمەڵەی ڕۆشنبیرانی کۆیە تەنها تێروانینی خەڵکی شارەکە بۆ ئەو نوخبە ڕۆشنبیرانەی شارەکە کە کۆمەڵەکەییان هەڵسوڕاندووە[٧]، دواتر ئەم کۆمەڵەیە (منەوەران) بوو بە بەشێک لە کۆمەڵەی لاوان کە بنکەکەی لە شاری بەغداد بو(زامدار، ٢٠٠٤: ٧٤).

سێیەم: کارکردنی دڵدار لە کۆمەڵەی دارکەر

لە کاتێکدا تەوژمی بیری نەتەوەیی جیهانی هاندەری قوتابیانی قۆناغی ناوەندی و دواناوەندی بووە، بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەیەک تا لە ڕێگایی ئەو کۆمەڵەیەوە مافەڕەواکانی گەلی کوردستان بە دەست بهێنن، گەلاڵەکردنی بیرۆکەی دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی سیاسی نهێنی لە لایەن دڵدارەوە پێشنیار کراو خرایە بەر باس، دوای تاوتوێکردن و بیروڕا گۆڕینەوە، لە لایەن ژمارەیەک لە خوێندکارانی دواناوەندی مەرکەزی شاری کەرکوک لە نیوەی یەکەمی مانگی ئەیلولی ١٩٣٧ بڕیار درا کۆمەڵەیەک بە ناوی دارکەر لە شاری کەرکوک دابمەزرێت(طالبانی، ١٩٩٦، ٣٢؛ شریف، ١٩٨٩: ٩٤؛ شاوێس، ١٩٨٥: ١١). موکەڕەم تاڵەبانی دەڵێت لە دامەزرێنەرانی

---

[٧] دیارترین کەسایەتیەکانی کە لە کۆمەڵەی منەوەران بەشدار بون بریتی بون لە: کاکە زیادی کۆیە، زەکی ئەحمەد هەناری، تایەر تۆفیق، سابیر ئیسماعیل، سەید ئەحمەد مەلا وەلی، عوسمان عەونی، سامی عەوداڵ، ئەحمەد مەلا، ئەحمەد ئاغای باخچە چی، مام وەیسی باخچەوان، عوسمان مام عبداللە، حەمەد بەگی موختار،... یونس ڕەئوف کە بچوکترین ئەندامی کۆمەڵەکە بووە(بۆزانیاری زیاتر بڕوانە تەیب، ٢٠٠٨، ١١٨.

کۆمەڵەکە تەنها من لە ژیاندا ماوم، منیش ئەمە بە هەل نازانم کە بڵێم من ئەو کۆمەڵەیەم دامەزراندووە، بیرەوەری ئەو لاوە دڵسۆزە، کە ئەو بیرەی خستە دەروونی ئێمەوە و کۆمانی کردەوە بۆ دامەزراندنی بناغەی کۆمەڵەکە زیندوی بکەمەوە و سەری ڕێزیشی بۆ دادەنوێنم، لە پێچ و پەنایی خۆهەڵکێشاندا بەشخۆر نەبێت و مافی ڕەوای خۆی پێ بدرێت، من چۆن ئەوە لە بیر بکەم کە دڵدار منی ڕاکێشایە پەنا دیواری خوێندنگاکە و داوای لێکردم کە ئێوارە سەعات چوار لە گەرەکی بەگلەری قۆریە لە مالی بورهان جاف ئاماد بم بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەکە(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن : ٢٠١٨/١/٨ ؛ دەباغ، ١٩٩٧: ٩).

ئامادە بوانی کۆبونەوەی ماڵی بورهان جاف(١٩٨٣ مردووە)، کە یەکەمین کۆبونەوەی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەکە بوو بریتی بوون لە یونس ڕەئوف(دڵدار)، بورهان جاف، کاکە حەمەی خانەقا(١٩١٨-١٩٦٣)، موکەرم تاڵەبانی(١٩٢٣ لە دایک بووە)، جەلال قادر لە کۆبونەوەکەدا دڵدار وتارێکی پێشکەش کرد و باسی لەو کارەساتانە کرد کە بە سەر کوردا هاتووە و چۆنێتی دابەشکردنی کوردستانی گەورە بە سەر چوار پارچەدا، (طالباني، ١٩٩٦، ٣٢). ئەم تەرزە وتارە نەتەوەییانە لە تێکرای ژیانی سیاسی دڵداردا ڕەنگی داوەتەوە، لە هەر کۆمەڵەو حزب و ڕێکخراوێکیش کاری کرد بێت، دید وتارو دروشمی نەتەوەییانە بە سیمای ئەو شوێنانەوە دیار بووە، ئەمەش بۆ کاریگەری دڵدار دەگەڕێتەوە کە توانای شوێنکردنەوەی هزری خۆی هەبووە و پاشکۆی بیرکردنەوە جیاوازەکان نەبووە.

فەیسەڵ دەباغ ئاماژەی بەو ڕەخنانە کردووە کە موکەڕەم تاڵەبانی ئاراستەی زانیارییەکانی عەبدوستار تاهیر شەریفی دەکات کە لە مستەفا عوزێرییەوە(١٩١٨-١٩٨٥) زانیارییەکانی گواستۆتەوە[٨]، بە ناڕاستی داوەتە قەڵەم دەڵێت ئەو کەسانەی عەبدوستار بە دامەزرێنەری

---

[٨] فەیسەڵ دەباغ لە زمانی مستەفا عوزێریەوە دەگێرێتەوە و دەڵێت دارکەر لە هەولێر لە لایەن یونس ڕەئوف و مستەفا عوزێری و جەلال قادر و موسا عەبدوسەمەد و ئیحسان حاجی ئەحمەد باخچەچی و ڕۆستەم عەبدولجەبارەوە

دارکەریان دەزانێت ئەوانە تەنها دامەزرێنەری لقی هەولێری دارکەرن، کۆمەڵەکەش لە کەرکوک دامەزراوە نەک لە هەولێر(دەباغ، ١٩٩٧: ٧؛ بابان، ٢٠١٢: ٤٧٥). ماکداوڵیش هەمان بۆچونی پێشکەش کردووە، کە کۆمەڵەکەی لە شاری کەرکوک دامەزراوە(ماکداول، ٢٠٠٥: ٤٧٤).

دەباغ شرۆڤەی بۆچونە جیاوازەکانی کردووە، بەڵآم پشتیوانی لە بۆچونی مستەفا عوزێری دەکات کە دەڵێت دارکەر لە هەولێر لە لایەن یونس ڕەئوف و مستەفا عوزێری و جەلال قادر و موسا عەبدوسەمەد و ئیحسان حاجی ئەحمەد باخچەچی و ڕۆستەم عەبدولجەبارەوە دامەزراوە، هێرش دەکاتە سەر موکەڕەم تاڵەبانی و دەڵێت ئەو تەنها ئەندامی لقی کەرکوک بووە و ئاگاداری دامەزراندنە کۆمەڵەکە نەبووە (١٩٩٧: ١٠-١١).

چەند بۆچونێکی تریش هەیە هەمان زانیاری پشت ڕاست دەکەنەوە، کە کۆمەڵەکە لە لایەن ژمارەیەک لە خوێندکارانی شاری هەولێر بە سەرۆکایەتی دڵدار دامەزراوە(شاوێس،١٩٨٥: ١١؛ حیدری، ٢٠٠٤: ٢٤؛ ڕەسوڵ، ٢٠٠٥: ١٤)، لە کاتێکدا ئەو خوێندکارانە تێکڕایان لە قۆناغی خوێندنی ناوەندی بوون(دەباغ، ١٩٩٧: ١٢).

ئەم بۆچونانە ڕەتدەکەینەوە، پاساویشمان بۆ نەیاری ئەو بۆچونانە بریتیە لە:

1. قۆناغی ناوەندی زۆر زووە بۆ دامەزراندی ڕێکخراو کۆمەڵەی سیاسی کە بتوانێت کاریگەری هەبێت و بەو شێوەیە بلآو بێتەوە.
2. قۆناغی خوێندنی دواناوەندی تەنها لە شاری کەرکوک هەبووە، لە تێکرای دەڤەرەکانی ترەوە خوێندکاران ڕوویان لەو شارە کردووە، ئەمەش تێکەڵەیەک لە بیروڕای

دامەزراوە، هێرش دەکاتە سەر موکەڕەم تاڵەبانی و دەڵێت ئەو تەنها ئەندامی لقی کەرکوك بووە و ئاگاداری دامەزراندنە کۆمەڵەکە نەبووە (دەباغ، ١٩٩٧،١٠-١١).

سیاسی و کۆمەڵایەتی دروست کردووە، کە دەبێتە هۆی لە دایک بوونە جولانەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری(خەزنەدار، ١٩٧٧: ٨).

3. جگە لەوەی کەرکوک تاکو ١٨٦٩ سەنتەری حکومڕانی عوسمانیەکان بوو کە بە ویلایەتی شارەزوور ناسراوە، ئەمەش کاریگەری لە سەر لایەنە جیاوازەکانی شارەکە هەبووە، بەڵگەش بۆ ئەو ڕاستیە دامەزراندنی کۆمەڵەی سیاسی و یانەی ڕۆشنبیری و بوونی چەندین تەکیە و خانەقا و خوێندنگای ئاینی خانەقای سەید ئەحمەدی خانەقا و تەکیەی تاڵەبانی و خوێندنگای سوڵتانیە و روشدیە، خوێندگای مەلا عومەر گومبەتی، بلاَوبونەوەی تەریقەتەکان.

ئەوەی بۆ ئەم توێژینەوەیە گرنگە تێکرای توێژەران و نوسەران جەخت لە ڕۆڵی دڵدار دەکەنەوە، کە داینەمۆی کۆمەڵەکە و سەرۆکی یەکەم و دوا سەرۆکی کۆمەڵەکە بووە، هەرچەندە تەمەنی کۆمەڵەکە درێژ نەبووە، بەلآم بەراورد بە تەمەنی دامەزرێنەران و بارودۆخی سیاسی ناوچەکە کاریکی قورسیان کەوتۆتە ئەستۆ.

سەبارەت بە هۆکاری ناونانی کۆمەڵەکەش دەگەڕێتەوە بۆ چاولێکردنی کۆمەڵەی کاربۆناری ئیتاڵی کە لە ساڵی ١٨١١ بە مەبەستی هەوڵدان بۆ دروست کردنی یەکێتی ئیتاڵیا دروست بووە(عەبدولآ، ١٩٩٩: ٥٩)، هاتنە پێشەوەی وا ناوێک دەگەڕێتەوە بۆ خوێندنی وانەی مێژووی (کە لە نەتەوەی عەرەب بوو) ئەوروپا لە دواناوەندی مەرکەزی کەرکوک و بە تایبەت خوێندنی چۆنێتی دروست بوونی یەکێتی ئەلمانیا و یەکێتی ئیتاڵیا، موکەڕەم تاڵەبانی دەڵێت: مامۆستای مێژووممان سەرسام بوو بە یەکێتی ئەلمانیا، هەمیشە باسی لەو یەکێتیە دەکرد، لای وابوو پێویستە هەوڵ بدرێت کە ئەو هەولآنە لە جیهانی عەرەبیشدا جێ بەجێ بکرێت[٩]، یەکێتی

---

[٩] محمد شوقێر مامۆستای وانەی مێژوو بوو، مەکەڕەم تاڵەبانی دەڵێت ڕۆژێك پرسیارێکی هێنا بووەوە (باس لە یەکێتی ئەڵمانیا بکە و ئایا دەکرێت لە وڵاتانی عەرەبی جێبەجێ بکرێت)، منیش لە وەڵامدا نوسیبووم ناتوانرێت لە وڵاتانی عەرەبی جێبەجێ بکرێت، کاتێك وەڵامەکەی منی بینی بوو تورە بوو هات لام، وتی بۆچی شتی وات نوسیووە، منیش پێم وت لام وایە ناتوانرێت، یەکێتی ئەلمانی بە سەر یەکێتی عەرەبیدا جێ بەجێ بکرێت(چاوپێکەوتن:٢٠١٨/١/٨).

ولآتانی عەرەبی دروست بکرێت(تاڵەبانی:٢٠١٨/١/٨). بۆچونێکی تر هەیە کە دارکەر بۆناوی داریکەلی گوندەکەی شێخ مەحمودی حەفید(١٨٨١-١٩٥٦) دەگەڕێتەوە(دەباغ، ١٩٩٧: ٩). گوایە وەکو خۆشەویستیەک بۆ خەبات و ماندوبوونی شێخ مەحمود ئەم ناوەییان لە کۆمەڵەکە ناوە، بەلآم ئەم بۆچونە لاوازە و دوورە لە ڕاستیەوە، چونکە زۆرینەی سەرچاوەکان ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە کە دارکەر بۆ کاربۆناری ئیتاڵیا دەگەڕێتەوە(طالبانی، ١٩٩٦، ؛ دەباغ، ١٩٩٧: ٧ ؛ شریف، ١٩٨٩: ٩٤). جگە لەوەی لەو سەردەمەدا هاوکاری و هەماهەنگی لە نێوان شێخ مەحمود و بزوتنەوە کوردیەکاندا نەبووە، تەنانەت لە سەردەمی حکومداری شێخ مەحمودیشدا پەیوەندی لە نێوان شاری کەرکوک و حکومەتی شێخ مەحمود پتەو نەبووە.

ئەو کۆمەڵە خوێندکارەی کە دارکەریان دامەزراند هاوشێوەی مامۆستاکەییان کەوتبونە ژێر کاریگەری بیرو هزری ڕۆژئاواییەکان و بیریان لە یەکێتی نێوان پارچەکانی کوردستان دەکردەوە، بەلآم یەکێتی ئیتالیایان کردە نمونە بۆ جێبەجێ کردنی پەیامەکەییان(ڕەسول، ٢٠٠٥ : ١٣٤؛ هۆمەر، ٢٠٠٦: ١٥٧). لاسایی کردنەوەی ئەو ڕێکخراوە لە دروشم وتارەکانی دڵداردا ڕەنگی داوەتەوە کە بریتی بوو لە: ڕزگاری بۆ کوردستان و یەکگرتنی پارچەکانی تر کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی، بە دروشمی بژی کورد و کوردستان دەستییان بە کارەکانیان کرد بوو(طالباني، ١٩٩٦: ٣٦). هەرچەندە پەیرەو پرۆگرامی نوسراوییان نەبوو، بەلآم کۆمەڵەکە شەقڵێکی نەتەوەی هەبووە و هەوڵی سەربەخۆی کوردستانی داوە، گەلآڵەنامەی ئەو دروشمانەش بەرهەمی هزر و بیری سیاسی دڵدار بوون (الطالباني، ١٩٩٣: ٢١).

دارکەر بۆ ڕێکخستنی کارەکانی لە حوزەیرانی ١٩٣٨ کۆنگرەی یەکەم و کۆتایی خۆی بەستا، کاتێک کە ژمارەیەکی زۆری خوێندکاران لە ناوچە جیاوازەکانەوە بۆ تاقیکردنەوەی بەکەلۆری سەردانی کەرکوکیان کرد بوو، دوای تەواو کردنی تاقیکردنەوەکان، کۆمەڵەکە بە ئامادە بوونی

٦٠ خوێندکار لە باخچەی ئوم ئەل رەبیعەین(أم الربعین) کۆنگرەکە بەڕێوەچوو(الطالبانی، ٢٠١٠، ١٧٥؛ دەباغ، ١٩٩٧: ٨). کۆنگرە وەچەرخان بوو بۆ کۆمەڵەکە و تا دەهات ژمارەی ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە بە خێرای زیادی دەکرد، زۆرینەی چین و توێژەکان بە تایبەت خوێندکارانی کورد کە لە کەرکوک دەیانخوێند بوونە ئەندام لە کۆمەڵەکەدا(فەیزی، ٢٠٠٦، ١٨)، ئەم گەشەکردنەش بۆ لێهاتووی دڵدار دەگەڕێتەوە، کە بە شێوەیەکی چالاک کارەکانی بەڕێوە بردووە(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨). پاش ماوەیەکی کورت خەڵکی جیاواز لە ناوچەی جیاوازەوە لە کۆمەڵەکە کۆبۆتەوە و لقی لە شارەکان کردۆتەوە، بە تایبەت کەرکوک، سلێمانی، کۆیە، شەقڵاوە، چەمچەماڵ، بەغداد، خانەقین(هۆمەر، ٢٠٠٦: ١٥٩؛ دەباغ، ١٩٩٧، ١٦).

دیارترین ئەو کەسانەی لەم کۆنگرەیەدا بەشدار بوون بریتی بوون لە : دڵدار(یونس ڕەئوف)، کاکە حەمەی خانەقا، حامد جاف، نوری شاویس، موسا عەبدوسەمەد، مستەفا عوزێری، رۆستەم عەبدوجەبار، عوسمان میران، معروف بەرزنجی، حسین بەرزنجی، فەخرەدین پشدەری، فازل تاڵەبانی، ڕەشید باجەلان، نورالدین بەهائەدین، فەتاح عەبدەلجەبار، رۆستەم عەبدولجەبار...لە کۆنگرەیەدا داوا کرا کۆمەڵەکە بکرێت بە پارتی سیاسی و چەند کەسایەتیەک خرانە بەر باس بۆ ئەوەی ئەرکی سەرۆکایەتی ئەو پارتە بگرنە ئەستۆ و کارەکان ڕاپەڕێنن[١٠]، چونکە کۆمەڵە کە پرۆژەی دروست کردنی پارتی دارشتبوو هیچ کەسێکی بۆ سەرۆکایەتی هەڵنەبژارد، بەڵکو پێشنیار کرا کە لە دەرەوەی کۆنگرە و ئەندامانی کۆمەڵە کەسێکی بەهێز و

---

[١٠] هۆکاری ئەو بڕیارەش بۆ دوو مەبەست دەگەڕێتەوە:

1. ئەندامانی کۆمەڵەکە خوێندکار بوون و تەمەنێکی کەمییان هەبوو، قورس بوو کە ئەرکی سەرۆکایەتی بگرنە ئەستۆ.
2. ڕەفیق حلمی بەڕێوبەری خوێندگای مەرکەزی کەرکوك بووە، پەیوەندی تۆکمەی لە گەڵ خوێندکاراندا هەبووە و بە هۆی ملمڵانێیەکی نەتەوەیەوە سزا درا بوو بۆ شاری بەغداد دوور خرا بووەوە، ئەمەش جۆرێك لە هاوسۆزی بۆ خوێنکارەکان دروست کرد بوو(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨).

خاوەن پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و زانستی دیار بکرێت بۆ ئەو ئەرکە، دیارترین ئەو کەسانەش کە پێشنیار کران بۆ سەرۆکایەتی بریتی بوون لە: محەمەد ئەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨)، تۆفیق وەهبی(١٨٨٩-١٩٨٤)، جەمال بابان(١٨٩٣-١٩٦٦)، معروف جیاوک(١٨٨٥-١٩٥٨)، ماجد مستەفا(١٨٩٦-١٩٧٤)، ڕەفیق حلمی(١٨٩٨-١٩٦٠)، پاش گفتو گۆ بڕیار درا کە لە گەڵ ڕەفیق حلمی ئاخاوتن بکرێت و داوای لێ بکرێت بۆ ئەو کارە، چونکە زۆربەی دامەزرێنەران گەنج بوون و پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی ناسراوییان نەبوو و پێویستییان بە کەسێکی دیار هەبوو بۆ ڕاپەراندنی ئەرکەکان(دەباغ، ١٩٩٧، ١١)، ڕەفیق حلمی، کە کەسێکی ناسراو لێهاتوو بوو، پێشتریش بەڕێوبەری دواناوەندیەکە بووەو پەیوەندیەکی گیانی لە گەڵ خوێندکارەکاندا هەبووە، ئەمەش تای تەرازووی هەڵسەنگاندنەکەی قورس تر کرد بوو(دەباغ، ١٩٩٧: ٨-٩)، دوای ئەوەی بابەتەکە لە گەڵ ڕەفیق حلمی باس کرا، کە ببێتە سەرۆکی کۆمەڵەکە ئەویش قبولی پێشنیارەکەی کرد(طالبانی، ١٩٩٦، ٣٩-٤١؛ شریف، ١٩٨٩: ٩٨). لە سەردانێکی ڕەفیق حلمی لە پایزی ١٩٣٨ دا بۆ شاری کەرکوک و کۆبونەوەییان لە مالی مامی دڵدار لە گەڕەکی بولاق قسە کرا لە سەر گۆڕینی ناوی کۆمەڵەکە بە هەمان ئامانج و هەمان ستافەوە(طالبانی، ١٩٩٦، ٣٩-٤١). کۆمەڵەکە بە تەمەنێکی بچوک و ستافێکی تەمەن بچوکەوە دوای یەک ساڵ بوو بە ناوکی لە دایک بوونی پارتێکی نوێ بە ناوی حزبی هیوا.

چوارەم: کارکردنی دڵدار لە حزبی هیوا[١١]

لە کۆنگرەی یەکەمی دارکەردا، کە لە شاری کەرکوک باخچەی ئوم ئەلرەبیعەین (أم الربعین) ئەنجامدرا، شرۆڤەی دروست کردنی پارتێکی سیاسی کرا، تا لە بوارێکی فراوانتردا کارەکانی

---

[١١] ڕەفیق حلمی کە لە سەر پێشنیاری دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی دارکەر پێشنیار کرا بکرێتە سەرۆك، داوای کرد حزبە تازە دامەزراوەکە نێو بنرێت هیوا، وەکو وەفایەك بۆ کۆمەڵەی هێڤی کە پێشتر لە ئەستنبول دروست ببوو، ڕەفیق حلمیش ئەندام بوو تێیدا(دەباغ، ١٩٩٧: ٩).

کـۆمەڵە ئەنجـام بـدرێت، لەو کـۆنگرەیەدا دڵـداری دامەزرێـنەر وتـاری کـۆنگرەکەی پێشـکەش کردووە و داینەمۆی کۆبونەوەکە بووە(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨)، پاکیزە ڕەفیق حلمی لە ڕۆژنـامەی هـاولاتی ژمـارە ٢٢٨٩ی ڕەخـنە ئاراسـتەی ئەو بۆچـونە دەکـات کە دڵـدار بە دامەزرێنەر بزانرێت و ئاماژەی بەوە کردووە، کە دڵدار تەنها قوتابیەکی تەمەن١٤-١٥، سـالانێک بووە، لای وایە ناکرێت باوەڕ بەوە بکرێت کە لەو تەمەندا کاری وا گەورە ئەنجام بدرێت(١٩٩٥: ٦)، مـوکەڕەم تاڵەبـانی تاڵەبـانی لە دوو ژمـارەی ڕۆژنـامەی هاوکاریـدا(٢٣١٢ و ٢٣٨١)دا بە ناونیشـانی دەمەتەقێـیەک لە گەڵ پرۆفیسـۆر د.پـاکیزە ڕەفیـق حلمـی و هەنـدێک ڕاسـتی دی سـەبارەت بە چەنـد لاپەڕەیەک لە مێـژووی هـاوچەرخ ولآمـی داوەتەوە و ئەو زانیارییـانەی کە پاکیزە بلآوی کردۆتەوە بە هەڵەی دەزانێت(١٩٩٥: ٧؛ ١٩٩٦: ٨).

دوای ئەوەی دڵــدار و کــاکە حەمەی خانەقــا پەیوەنــدییان بە ڕەفیــق حلمــیەوە کــرد و سەرۆکایەتی کۆمەڵەکەی قبول کرد، پاش چەند مانگێگ سەردانی شاری هەولێری کردووە و لە باخچەی جەمیل میران[١٢] لە شەقلاوە کۆبونەوەیەکی لە گەڵ ئەندامانی دارکەر ئەنجامدا، کە بە کــۆنگرەی دووەمــی دارکەر ئەژمــار کراوە(الطالبــانی، ٢٠٠٢: ٤٣؛ کــاکە ســور، ٢٠٠٠ : ٩٧). بۆچوونی مێژوونوسان سـەبارەت بە دروسـت بـوونی حزبێکـی نوێ کە دواتر بە حزبی هیوا ناسرا جیاوازە، کاوس قەفتان لای وایە لە کۆتایی ١٩٣٨ پارتی هیوا دروست بـووە(١٩٩٨: ٢٦). مـوکەڕەم تاڵەبـانی لە کتێبەکـانی خۆیـدا سـەبارەت بە حزبـی هیـوا ئامـاژەی بە سـاڵی ١٩٣٩ کـردووە، بەلآم لە چاوپێکەوتنێکـدا کە لە ٢٠١٨/١/٨ لە شـاری سـلێمانی ئەنجامـانـدا، وتـی لە کۆتـــای ١٩٣٨ هیوامـــان دامەزرانـــدووە، عەبدوســـتار تـــاهیر شـــەریف لای وایە لە ١٩٣٧

[١٢] جەمیل میران کوڕی ڕەشید کوڕی مستەفا میرانە لە ساڵی ١٩٢٢ لە شەقلآوە لە دایك بووە، خوێندنی سەرەتایی لە شەقلآوە تەواو کردووە، دواین قۆناغی خوێندنی کۆلێژی ماف بووە لە زانکۆی بەغداد، یەکێکە لە دامەزرێنەرانی حزبی هیوا، لە سالی ١٩٩٥ لە شاری هەولێر کۆچي دوای کردووە(عەبدولآ، ١٩٩٩: ١٥٩).

دامەزراوە(١٩٧٨: ١٦-١٧)، بەڵآم زۆریـــــنەی ســــەرچاوەکان ئاماژەییـــان بە ســــاڵی ١٩٣٩ کردووە(شاویس،١٩٨٥ : ٢٠-٢١؛ میسری: ٢٠٠٤، ١٠؛ المزوری، ٢٠٠٨، ٥٩-٦٠؛ الطالباني، ١٩٩٧، ٤١). بەشێوەی گشتی بەرواری دامەزراندنی حزبی هیوا نادیارە، پێدەچێت کۆبونەوەی کە لە نێوان ڕەفیق حلمی و دڵدار لە کۆتایی ١٩٣٨ لە شاری کەرکوک ئەنجام درا، دەتوانرێت بە بەرواری دامەزراندنی حزبی هیوا ئەژمار بکرێت، چونکە دڵدار و ڕەفیق حلمی کۆڵکەی پارتەکە بوون و بڕیارەکان لەو کاتەدا لە لایەن دڵدارەوە دەدرا. چونکە پارتی هیوا کە بە سەرۆکایەتی ڕەفیق حلمی و سکرتێری دڵدار دەست بە کار بوو، لە کاتێکدا دڵدار لە تەمەنێکی بچوکدا بووە (بەراورد لە گەڵ تەمەنی ئەندامانی تر)،لەو کاتەدا پۆلی پێنجەمی دواناوەندی بووە(ڕەسوڵ، ٢٠٠٦، ١٢٢-١٢٣؛ئەحمەد، ١٩٨٩، ١٠٥). ئەمەش بۆ ژیری و لێهاتووی دڵدار دەگەڕێتەوە، چونکە سەختە ئەگەر لۆژیکانە بە بارودۆخی ئێستای بەراورد بکەین، بتوانین قەناعەت بە خۆمان بهێنین کە لەو تەمەنەدا داینەمۆی بەڕێوە بردنی کۆمەڵەیەک و دواتر دروست کردنی حزبێک بکات، حیزب بە خێرایی پەرەی بە ڕێکخستنەکانی داو چین و توێژی جیاوازی کۆکردەوە وەک(مامۆستایان و خوێندکاران، پارێزەران و ئەفسەران و پزیشک و سەرۆک هۆزەکان...)(هۆمەر، ٢٠٠٦: ١٦٠)، ئەندامانییان بە خەنجەری کوردی و قورئان و گوڵە گەنم سوێند دەدا تا خیانەت لە گەل و نیشتمان نەکەن و لە پرنسیپەکانی حزب لا نەدەن و نهێنی نەدرکێنن و بۆ مافەکانی کورد تێبکۆشن(تەیب، ٢٠٠٨، ١٢١-١٢٢). هەرچەندە حزب پەیڕەو پرۆگرامی ناوخۆی نوسراوی نەبووە، لە ترسی ئەوەی نەک بکەوێتە بەردەستی کاربەستانی حکومەت و کێشە دروست بکات، تەنها لە ڕێگەی زارەکیەوە کاروبارەکان ڕێکدەخران(فاتیح، ٢٠١٢: ٩٩).

دڵدار چەقی کارکردنی خستبووە، نێو شاری هەولێر بە گشتی و شاری کۆیە بە تایبەتی، لە هاوینی ساڵی ١٩٤٠دا دڵداری سکرتێری هیوا و چەند ئەندامێکی تری هیوا سەردانی شاری کۆییەییان کردووە، بەشێک لە قوتابیانی خوێندنگای دووەمی سەرەتای کۆکردەوە، کە

ئارەزویان دەکرد ببنە ئەندام لە حیزب، پاش سوێند خوارد بوونەتە ئەندام لە حیزبدا(جامباز، ٢٠٠٥: ٦٧)، زۆربەی جار بە مەبەستی کۆبونەوە دەچونە دەرەوەی شار، هەندێک جار قەبرسان و هەنـدێک جـاریش بە نـاوی سـەیرانەوە دەچـوینە نێـو باخەکان(جامبـاز، ٢٠٠٥: ٦٩)، کە دەمانویست کۆبونەوە ئەنجام بدەین، ئەو جۆرە سوێند خواردنەش بۆ ئەوە بوو کە خیانەت لە نەتەوە نەکەن و نهێنی بپارێزن.

حزبی هیوا چەترێک هەموو گروپە کۆمەڵایەتیەکان لە سایەیدا کۆبونەتەوە، کە بە پەیوەندی بە شارسـتانەکان و بەشـێک لە دەرەبەگ و خـاوەن زەوییەکـانەوە هەبووە(شـەمزینی، ٢٠٠٦: ٢٦٤)، ئەمەش بـۆتە هـۆی لە دەسـتدانی سـۆزی جوتیـاران و شکسـت هێنـانی لە ڕاکێشـانی سەرنجی جوتیاراندا(الطالباني، ٢٠١٠، ١٧٥)، لە کاتێکدا جوتیاران سوتەمەنی شۆڕش بوون لە زۆرینەی شۆڕش و ڕاپەرینەکاندا.

دڵدار لە سەرەتای هیوادا هەڵپەی دەکرد بۆ ئەنجامدانی کاری نیشتمانی ونەتەوەی هەموو هەوڵێکی دەدا بۆ یەکگرتن و دۆزینەوەی کاراکتەرە گرینگەکانی بەرەی نیشتمانی کوردی، ئەم جۆرە بیر کردنەوەیە دواتر بووە سەرچاوەی کێشە بۆ کارەکانی دڵدار و هاوبیرەکانی، نەک نەیـانتوانی ئامانجەکانییـان بپـێکن، بەڵکـو لە کارەکانییـان سـڕ کـران و سـزا دران و دوور خرانەوە(الطالباني، ١٩٩٦: ٤٥؛ تاڵەبانی، چاپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨). ئەگەر ڕەفیق حلمی سەرکەوتوو بـوو لە دوور خسـتنەوەی دڵـداردا، بەڵام بیروبـاوەڕی دڵـدار لە تێکـڕای سـێکتەرەکاندا دەردەکەونەوە. چـونکە سـڕ کردنـی دڵـدارلە کـاری سیاسـی و چـالاکی پارتـایەتی دوور نەخسـتۆتەوە، لە زۆرێـک لە دەڤەرەکانـدا لە کـارکردن و کۆبـونەوەی لە گەڵ ئەنـدامان و هەواداران بەردەوام بووە، هەوڵیشی داوە بە زمانێکی کوردی پەتی کاریگەر ڕێگای خەباتیان بۆ ڕون بکاتەوە و بە دەستەواژە نیشتمانیەکان ئاشنایان بکات، لەو بارەیەوە کەریم شارەزا دەڵێت" لە پـایزی ١٩٤٢دا قوتـابی پـۆلی شەشـەمی سـەرەتای بـووم، بەڕێـوبەری خوێنـدنگاکەمان

مامۆستایەکی نیشتمان پەروەری کورد بوو، جگە لە بەڕێوەبردن وانەی پەروەردەی نیشتمانی پێدەوتین، ڕۆژێکییان لاوێکی کەڵەگەتی سورکەڵەی لە گەڵ خۆیدا هێنایە پۆلەکەمان و گوتی: لە بەر ئەوەی من ئەم ماوەیە پڕ ئیشم، ئەم مامۆستا تێگەیشتووە، کە ناوی یونس ڕەئوف (دڵدار)ە و لەو لاوە نیشتمان پەروەرەکانی شارەکەمانە لە جیاتی من وانەتان پێ دەڵێت، ئیدی بەڕێوبەر چووە دەرەوە، مامۆستای میوان لە سەر کورسیەکەی بەردەمی پۆلەکە دانیشت، دوای ئەوەی کە ڕەنگی پتر سور هەڵگەڕاو ویستی بۆمان بدوێ، کەمێک زمانی گیرا، بەڵام زوو کرایەوە و بۆمان بووە زمانپاراوێکی ڕەوانبێژ، ئەوەی بە سەر زاریدا دەهات نەی دەگوتەوە و لەو وانەیدا بۆ یەکەم جار گوێمان لە هەندێک وشەی تازە بوو، کە زوو زوو دوبارەی دەکردەوە، وەک هیوا، هیوای دواڕۆژی کورد ، نیشتمان، ئازادی، ڕزگاری، سەربەستی، ئاوات...هتد، زۆرمان پێخۆش بوو کە دەیوت ئێوە قوتابی گەورە و سەرداری دوا ڕۆژی میللەتی کوردن، یاخود ئێوە منداڵی هیوای کورد و کوردستانن، هەندێک جاریش دەیوت گەر هەموو ڕۆڵەکانی گەلی کورد یەکبگرن کوردستان ئازاد دەکەن، میللەتی کورد لە دەست بە سەری و ژێر دەستی ڕزگار دەکەن، کورد پێویستی بە خەبات و ڕاپەڕینە، بەم وتە بە نرخانە ماوەی مانگێک ئەو مامۆستا زانایە مێشکی بە بیروباوەری نیشتمان پەروەری و کوردایەتی ئاودایـن(١٩٧٦: ٤).

ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کێشە نێوخۆییەکان دڵداری لە کار کردن سارد نەکردۆتەوە، کە لە ساڵی ١٩٤٢ کێشە نێو خۆییەکان برەوی دەساند کە بریتین لە دوو جۆر کێشەی سەرەکی:

١.کێشـەی دروسـت کردنـی ئەلبـومی وێـنەی کە ئاراسـتەی سـەرۆک بکرێـت و لە سـەری بنوسـرێت (مهداة الی الرئیس المقدس العظیم)، لە کاتێکدا حزب بە شـێوەی نهێنـی کارەکانی بەڕێـوە دەچـوو، بەشـێک لە ئەنـدامەکانی حـزب ئەفسـەر بـوون، قەدەغە بـوو لایەنگیـری هـیچ پارتێکی سیاسی بن، ئەمەش نیگەرانی دروست کرد.

٢.له کۆبونەوەی لیژنەی ناوچەی کەرکوک داواکرا لایەنی ئابوری ڕوون بکریتەوە و ئابوری بخریتە ژێر دەستی لیژنەیەکی سێ کەسیەوە، رەفیق حلمی رەتی کردەوە و ژمارەیەک ئەندامی لیژنەکەی دوور خستەوە، دلدارو هاوبیرەکان ئامادە نەبوون ئەو تاکرەویەی رەفیق حلمی قبول بکەن، بۆیە کیشەکان تا دەهات زیاتر دەبوون(الطالباني، ١٩٩٦: ٤٧).

عەبدوستار تاهیر شەریف نەیارە لە گەڵ ئەوەی وەکو پارتێکی نەتەوەیی پوخت تەماشای حزبی هیوا بکریت و لای وایە" تا رادەیەک بۆچوونی نەتەوەی لە نێوئەو خویندکارانەدا ئاشکرا نەبوو و بەشێوەیەکی هەرەمەکی کارەکانییان بەرێوە چووە، بەڵام دڵدار مافی یەکێتی کوردان و رەتکردنەوەی دابەشکاری و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی و رزگار بوون لە ژێر دەستی تورک، عەرەب، فارس و هەمە ئاهەنگی لە گەڵ شۆرشگێرانی جیهانیدا بە مافی رەوای گەلی کوردی زانیووە، لەو پێناوەشدا کاریان کردووە، بۆتە پەیامی حیزبی هیواش(١٩٨٩: ٩٨-٩٩).

بەڵام کۆچێرا دەڵێت حزبی هیوا هەموو تێکۆشەرە نەتەوەیەکانی کۆکردبۆوە، وەک رۆشنبیران و خوێندەواران و قوتابیان و کرێکارانی کۆمپانیای نەوتی کەرکوک و هێڵی ئاسنینی شەمەندەفەرو ئەفسەران کەرۆڵی بەرچاوییان هەبووە، بارەگای سەرەکییان لە بەغداد بووە و لقی لە کەرکوک و هەولێرو سلێمانی هەبووە، رۆژنامەیەک بە ناوی ئازادی بلاوکردۆتەوە(کۆچێرا، ٢٠٠٣: ١٧٨؛ المتوكلي، د.س: ٢٠). لە رەوکردنی (هەلاتنی) مەلا مستەفا بارزانیدا سالی ١٩٤٣ و دروست بوونی جولانەوەی بارزاندا ١٩٤٣-١٩٤٥ حیزب هاوکارییان پێشکەش کردووە و ئازوقەو خۆراکیان بۆ پەیدا کردوون، هەرچەندە بارزانی لە بوونی پەیوەندی بە هیوا وە پارێزی کردووە و لە سەرەتادا ئامادە نەبووە رەزامەندی بدات کە نوێنەرییان لە بارزان هەبێت، دواتر لە ١٩٤٤ رەزامەندی پیشان دەدات و حزبی هیواش هەریەکە لە(ئەفسەر عزت عەبدولعەزیز و ماجید مستەفاو عەقید ئەمین رەواندزی و رائید

عەبدولعەزیز گەیلانی کوڕی سەیید عوبەیدولآ، میرحاج ئەحمەد و فواد عارف و مستەفا خۆشناو و ماجد عەلی دەنێرێت(کۆچێرا، ٢٠٠٣: ١٩٦)

ئەوەی شایەنی باس بێت لەو ماوەیەدا دڵدار کەمتر لە سەر شانۆی ڕوداوەکاندا دەرکەوتووە، ڕەنگە بە هۆی ئەو کێشانەوە بێت کە لە نێو حیزبدا دروست ببون، کە دەرئەنجام کێشەکانی باڵی چەپ و باڵی ڕاستڕەو گەیشتە لوتکە(شەمزینی، ٢٠٠٦: ٢٦٤)، پەراوێز خستنی دڵدار و بەشێک لە هاودیدیەکانی لە لایەن ڕەفیق حلمییەوە یەکێکی تر لە هۆکارەکان بووە، بەتایبەت دوای گواستنەوەی ڕەفیق حلمی لە بەغداوە بۆ شاری سلێمانی، چونکە ڕەفیق حلمی بە چاوی خوێندکارەکانی سەردەمی پێشوی خۆی تەماشای دڵدار و بەشێک لە هاوڕێکانی دەکرد و لە بڕیارەکانیدا ئامادە نەبووە پرس بە دڵدارو هاوبیرەکانی بکات، جگە لەوەی ڕەفیق حلمی لاسایی هیتلەری لە کارەکانی کردۆتەوە و ناوی سەرکردەی بالآی لە خۆی ناوە(المزوری، ٢٠٠٨: ٥٧؛ تاڵەبانی، چاوپێکەوتن:٢٠٠٨/١/٨)، و دڵدارو بەشێک لە هاوڕێکانی وەک بۆرهان جاف و کاکە حەمەی خانەقا لە حیزب دەرکردووە(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨).

دڵدار لایەنگری بیری کۆمۆنستی بووە(ئەحمەد، ١٩٨٩: ٩٦؛ ئەفرەع، ٢٠٠٧: ١٩٠). ڕەنگە سەخت بوبێت ئەو جۆرە ئایدۆلۆژییە لە نێوپارتی دیموکراتی کوردستاندا خۆ بینیبێتەوە، کە زیاتر ڕاستڕەو هێزی هۆزگەری بە سەریدا زاڵ بووە، چونکە دوای هەڵوەشانەوەی حزبی هیواش ئامادە نەبووە لە گەڵ پارتی کار بکات، تەنانەت لە کۆبونەوەی کەلاریشدا کە بۆ بابەتی پشتیوانی و هەڵوێستی جولانەوەی بارزان ساز کرا بوو، دڵدار بەشداری تێدا نەکردووە(شریف، ١٩٨٩: ٩٥). سەرەرای ئەوەی باڵی چەپی هیوا داواییان دەکرد کە پشتیوانی لە جولانەوەی بارزان بکرێت.

له شوباتی ١٩٤٤ له شاری کەرکوک کۆنفرانسی حیزب بەسترا، لەم کۆنفرانسە کێشەی هەردوو باڵەکە تەقیەوە، باڵی چەپ هێرشی سەر بەریتانیەکانی کرد، داوای دەکرد بۆ چارسەرکردنی مەسەلەی نەتەوەی پێویستە پشت بە کامپی سۆسیالیزمی(یەکێتی سۆڤیەت) ببەسترێت و داوای هاوکاری لێبکرێت، داواشییان دەکرد چالاکانە بە ئەو پەری توانـاوە پشتیوانی لە جولانەوەی بارزان بکرێت(شریف، ١٩٨٩، ١٠٣)، بەلآم ڕەفیق حلمی لە هەوڵی دروست کردنی پەیوەندی لە گەڵ بەریتانیەکان بوو، لە کاتێکدا بەریتانیا هەولی کلۆرکردن و لێکترازانی ریزەکانی حیزب داوە و داوای دەکرد کە لە جولانەوەی بارزاندا بێ لایەنی هەڵبژێرن(شەمزینی، ٢٠٠٦: ٢٦٦؛ شریف، ١٩٨٩: ١٠٣). موکرەم تاڵەبانی دەڵێت ئەو هەولآنە لە ڕێگەی نوری سەعیدی سەرۆک وەزیرانەوە ئەو کاتە ئەنجام دەدرا (تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨).

ململآنێ نێوخۆییەکانی حزبی هیوا کارەکانی پەکخست بوو، چەند جارێک داوای هەڵویست نواند و چالاکییان لێکرا بەلآم هیچ چالاکیەک ئەنجام نەدرا(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨). هەڵبەتە دەکرێت تەنگژەکانی نێو حزب بوبێتە هۆی دوورکەوتنەوەی دڵدار لە کاروچالاکی حیزب، ئەگینا دڵدار کاراکتەرێکی بزۆک بووە، جولەی سیاسی بەردەوامی هەبووە، باس لەوەش کراوە ، کۆمەڵەی شوان کە لە ١٩٤٥ دامەزراوە داوایان لە دڵدار کردووە، کارییان لە گەڵدا بکات، سەرەتا ڕەزامەندی پیشانداوە، بەلآم دواتر پەشیمان بۆتەوە(تاڵەبانی، چاوپێکەوتن: ٢٠١٨/١/٨).

دڵدار و حزبی ڕزگاری نیشتمانی

له سالّی ١٩٤٥دا هەموو لایەنەکان لە سەر پرسی کۆکردنەوەی هەموو هێزە نیشتمانی و گروپە سیاسیە پێشکەوتنخوازەکانی کوردستانی عێراق لە یەک بەرەی نیشتمانیی دا یەک دەنگ

بـــوون، ئامـــانجی ئەو بەرەیە بریتـــی بـــوو لە خەبـــات دژی ئیمپریـــالیزم و کۆنەپەرســـتی و دەرەبەگـایەتی و بەدەسـتهێنانی مـافی چارەنوسـی و رزگـاری کوردسـتان، بە هاوبەشـی لە گەڵ کۆمەڵانی خەڵکی عێراقدا کە گروپ و هێزە نیشـتمانیەکان نوێنەریانن(شـەمزینی، ٢٠٠٦: ٢٧٠). گـروپە چەپەکـان و لایـنە پێشـکەوتنخوازەکانی حزبـی هەڵوەشـاوەی هیـوا ئەرکـی دامەزرانـدنی بەرەیەکییان گرتە ئەستۆ، بە ناوی حزبی رزگاری نیشتمانی کوردەوە(شەمزینی، ٢٠٠٦: ٢٧٠).

دوای هەڵوەشانەوەی حزبی هیوا و دروسـت بوونی پـارتی رزگـاری نیشـتمانی کـورد، دڵدار پەیوەندی پێوە کردن و بوو بە یەکێک لە ئەندامە چالاکەکانی پارتەکە، کە پارتەکە باڵێکی نیمچە ئاشکرای حزبی کۆمۆنیستی عێراق بووە(دەباغ، ١٩٩٧: ٩٦). دڵدار لە گەڵ ئەوەدا نەبووە کار لە گەڵ حزبی شیوعی عێراقیدا بکات، بەڵکو پشتوانی لە پارتێکی هاوشێوەی حزبی شیوعی عێراقی ، بەڵام بە ناسـنامەی کوردسـتانی کـردووە، کە لە حزبـی رزگاریـدا بەرجەسـتە کـرا(عەلائەدین، چاپێکەتن: ٢٠١٨/١/٣).

چالاکی حزبی ڕزگاری تا ناوەڕاستی مانگی ئـابی ١٩٤٦ درێژەی کێشا، لە سـەرەتای مـانگی ئابدا کۆنفرانسی پارتەکە بەسترا و بناغەی بۆ دامەزراندنی پارتێکی نوێ دانا، هەر لە سـەرەتای مـانگی ئابدا حزبـی شـیوعی کوردسـتانی عێـراق (شـۆڕش) بڕیـاری هەڵوەشـانەوەی خـۆی داو ئەندامانی سەرپشک کرد لەوەی لە نێو حزبدا دەمینێتەوە یان دەڕۆن، بەشـی زۆری ئەندامانی پارتی ڕزگاری ئامادە بوون بچنە نێو پارتی دیمـوکراتی کورد بە مەرجێک لە هەمـان ئامـانج بڕوات، دواتر لە ١٦ ئابدا پارتە دیموکراتی کورد دامەزرا(شریف، ١٩٩٢: ٤١).

بەڵام دڵـدار لە گەڵ ڕزگاریشـدا سـاردی کەوتـۆتە نێوانییـان و بێئومێـدی بـاڵی بە سـەردا کێشـــــاوە، تێگەیشـــــتووە لەوەی ناتوانێـــت ئەرکە نەتەوییەکـــانی لە نێـــو ئەو پـــارتەدا بهێنێتەدی(عەلائەدین، ١٩٨٥: ٨٩). سەرەڕای ئەوەی زۆرینەی ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەری پارتی دیموکراتی کورد لە هاوبیرەکانی دڵدار بوون، بەڵام دڵدار لەو گۆڕانکاریانەدا بەشداری

نەکـردووە. لە دوای دامەزرانـدی پـارتیەوە دڵـدار دوورە پەرێـزی هەڵبـژاردووە و بە کـاری پارێزەریەوە سەرقاڵ بووە، تا کۆچی دوای نەیتوانیوە لە ئامانجەکانی نزیک بێتەوە.

ئەنجام

ئەم توێژینەوەیە کە بە ناونیشانی ڕۆڵی دڵدار لە پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکاندا ئەنجام درا، گەیشتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

یەکەم: دڵدار لە نێو خانەوادەیەکی خوێندەوار متوربە کراوە بە پەروەردەی نیشتمانی و ڕوناکبیری گەورە بووە، ئەمە سەرەتای ئاشنا بوونی بە بیرو هزری نەتەوەی ئەو بووە، بەڵام خراپی گوزەران و سەختی ژیان کاریگەری لە سەر دڵدار داناوە، نەخۆشی بە درێژای تەمەنی بەرۆکی بەر نەداوە.

دووەم: کوردستان لە سیەکانی سەدەی ڕابردوودا بۆشایی جولانەوەی سیاسی تێدا بووە، دڵدار لە تەمەنێکی کورتدا درکی بەو بۆشاییە سیاسیە کردووە و لە قۆناغی ناوەندیدا هەوڵی بۆ پڕکردنەوە و دروست کردنی کۆمەڵە و ڕێکخراوی سیاسی بە شێوەی نهێنی داوە، سەرەڕای مەترسیەکان کۆڵی نەداوە و بەردەوام بووە، تا کۆمەڵەی دارکەری لە ١٩٣٧ دروست کردووە، بەڵام بە هۆی تەمەن بچوکیەوە کۆمەڵەکەی بۆ خۆی قۆرغ نەکردووە، ئامادە بووە، کەسانی گونجاو بە ئەو ئەرکە هەڵسن لە دوتوێي حیزبێکدا.

سێیەم: دڵدار بەرهەمی خەباتی خۆی و هاوڕێیەکانی پێشکەش بە ڕەفیق حلمی کردووە، بەڵام ڕەفیق حلمی هەموو دەسەڵات و بڕیارەکانی لای خۆی کۆکردۆتەوە، بێئەوەی گوێ بەوە بدات کە چۆن و بە چ شێوەیەک بۆتە سەرۆکی ئەو حزبە، کە بناغەکەی لە لایەن دڵدارەوە دانراوە، ئەمەش بووە هۆیەکی گرنگ بۆ پوکانەوەی حزبی هیوا دوای، هەلبەتە ناکرێت ململانێ ئایدۆلۆجیەکە فەرامۆش بکرێت کە لە نێوان باڵی چەپ و باڵی ڕاستڕەودا دروست ببون. بەڵام دڵدار لە نێو ئەو گێچەل و تەنگژانەدا ڕۆڵی گرینگی نەبووە و تاڕادەیک نادریارە لە دەست نیشانکردن و لایەنگری کردنی لایەنێک، سەرەڕای ئەوەی لە نێو پارت و کۆمەڵەکاندا بوونی

هەبووە، بەلآم جولّەی تێکدان و هەلّوەشانەوە نەبوو، ڕەنگە ئەمەش هۆکاری ناونەهێنانی بێ لە دوو توێی ڕوداوەکاندا.

چوارەم: دلّدار پشت بە ئایدۆلۆجیەتی چەپ ڕەو لە نێو پارتە چەپەکاندا خۆی بینیوەتەوە، لەو دەروازەیەوە ویستویەتی خزمەت بە کەیسی نەتەوەی کورد لە باشوری کوردستان بکات، جا تاچەند سەرکەوتوو بووە یان نا، ئەمە مێژوو حوکمی لە سەر دەکات.

لیستی سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان

بەسری: میر. (٢٠٠٩)، ناودارانی کورد، وەرگێڕانی: عەبدولخالق عەلائەدین، هەولێر، چاپخانەی منارە.

تەیب: جەمال فەتحولآ. (٢٠٠٨)، کۆیە ١٩١٨-١٩٥٨، لێکۆلینەوەیەکی مێژووی سیاسە، هەولێر، چاپخانەی شەهاب.

حلمی: رفیق. (١٩٨٨.)، شعرو ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم، بغداد.

خەزنەدار: مارف. (١٩٨٤)، لە بابەتی مێژووی ئەدەبی کوردیەوە، بەغداد، چاپخانەی المؤسسة العراقية للدعاية والطباعة.

خەزنەدار: مارف. (٢٠١٠)، مێژووی ئەدەبی کوردی، ١٩١٤-١٩٤٥، بەرگە پێنجەم، هەولێر، دەزگای چاپ و بلآوکردنەوەی ئاراس.

دڵدار: یونس رەئوف. (١٩٧١)، دیوانی دڵدار، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی عبدالخالق علاءالدین: ، هەولێر، چاپخانەی دڵدار.

دەباغ: فەسەڵ. (١٩٩٧)، حزبی هیوا شۆڕشی ١٩٤٣-١٩٤٥ی بارزان، هەولێر، دەزگایی ڕاگەیاندنی گولان.

ڕەواندزی: ئەحمەد حەمەد ئەمین. (٢٠٠٦)، ڕەواندز لێکۆلینەوەیەکی مێژویی سیاسیە ١٩١٨-١٩٣٩، سلێمانی، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان.

شارەزا: کەریم. (٢٠١٣)، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی یەکەم، کۆیە.

شەمزینی: عەزیز. (٢٠٠٦)، جولانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستان، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، سلێمانی، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی.

عەلائەدین: عەبدولخالق. (١٩٨٥)، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، بغداد، مطابع دار افاق عربية للصحافة والنشر.

فـاتیح: مـحەمەد. (٢٠١٢)، حـزب و ڕێکخـراوە سیاسـیە عێراقییەکـان ١٩١٠-٢٠١٠، سـلێمانی، بڵاوکردنەوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران.

فەیـزی: گـۆران سـۆران. (٢٠٠٦)، بـاری ئەدەبـی کـوردی لە شـاری هەولێر لە نێوان سـالانی ١٩٣٥-١٩٥٨، هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس.

کاکە سور: محمد عەبدوڵلاَ. (٢٠٠٠)، ڕۆڵـی سیاسـی و کەلتوری ئەفسـەرانی کـورد لە بزاڤی کوردستانی باشوردا، هەلێر. دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس

کۆچێرا: کریس. (٢٠٠٤) کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەمدا، وەرگێڕانی: حەمە کەریم عارف، چاپي سێیەم، هەولێر، چاپخانەی شڤان.

گەوهەری: حامیـد.(٢٠٠٤)، کـۆڵەی ژیـانەوەی کوردسـتان، هەولێـر، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

ماکداول: دیڤید. (٢٠٠٤)، مێژووی هـاوچەرخی کـورد، وەرگێڕانی: ئەبـو بەکـر خۆشـناو، چ٢، سلێمانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

مودەڕیس: عەبدولکەریمی. (١٣٨٩)، بنەماڵەی زانیاران، تهران، ١٣٨٩.

میسـری: مـحەمەد ئەمـین. (٢٠٠٤)، ڕۆڵـی گۆڤـاری گەلاوێـژ " گـولاوێژ لە ١٩٣٩-١٩٤٩" لە گەشەسەندنی پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، سلێمانی.

مەمەنـد: تـاریق حسـێن.(٢٠١٣)، بەراوردی ژیـانی ئەدەبـی هەردوو شـاعیر دلـدارو شـابی، هەولێر، چاپخانەی یاد.

هەڵەبجەیی: سامان. (٢٠١٧)، گوڵستانی ژیانی نادارن و شاعیران، چاپی دووەم، هەڵەبجە.

ئەحمەد: خورشید ڕەشید. (١٩٨٩)، ڕێبـازی ڕۆمـانتیکی لە ئەدەبی کوردیـدا، بەغداد، دەزگـای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.

ئەفرەع: حەسەن. (٢٠٠٧)، کوردەکان، وەرگێڕانی: حامید گەوهەری، هەولێر، چاپخانەی منارە.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

بابان: جەمال. (٢٠١٢)، اعلام الكرد، اربيل، دار آراس للطباعة والنشر.

حيدري: صالح. (٢٠٠٤)، مختارات من مذكرات صالح حيدري، السليمانية.

رسول: اسماعيل شكر. (٢٠٠٥)، اربيل دراسة تاريخية دورها الفكرى والسياسى (١٩٣٩-١٩٥٨)، السليمانية، مطبعة بينايى.

شاويس: نورى. (١٩٨٥)، من مذكرات المناضل الراحل نورى شاويس، بغداد.

شريف: عبدالستار طاهر. (١٩٧٨)، تاريخ الحزب الثوري الكردستاني، بغداد.

شريف: عبدالستار طاهر. (١٩٨٩)، الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨، بغداد، نشر وتوزيع شركة المعرفة للنشر والتوزيغ المحددة.

الطالباني: مكرم. (٢٠٠٢)، حزب هيوا، السليمانية، مطبعة خال.

الطالباني: مكرم. (٢٠١٠)، مراجل تطور الحركة القومية الكردية، مرجعة و تصحيح: عثمان محمد هورامى، السليمانية، منشورات مؤسسة حمدى للطباعة والنشر.

طالباني: مكرم. (مخطوطة غير منشورة)، حزب هيوا في قيادة الحركة القومية الكردية ١٩٣٧-١٩٤٥.

المتوكلي: محسن محمد. (د.س)، كرد العراق منذ الحرب العالمية الاولى ١٩١٤ حتى سقوط الملكية في العراق ١٩٥٨، بغداد.

المزوري: هلبين محمد امين. (٢٠٠٨)، حزب هيوا-أمل ١٩٣٩-١٩٤٦، اربيل، مطبعة حاجى هاشم.

گۆڤارەکان

تاڵەبانی: مکرم. (١٩٩٣)، کۆمەڵەی دارکەر و پارتی هیوا چۆن دامەزرا، گۆڤاری ڕەنگین، ژمارە (٥٢).

زامدار: ئازاد عبدالواحید مەحمود. (٢٠٠٤)، چاوپێکەوتن لە گەڵ (کەریم شارەزا)ی نوسەرو لێکۆڵەر، گۆڤاری (ڕامان)، ژمارە(٨٩)، هەولێر.

شریف: عبدالستار طاهر. (١٩٩٢)، کۆمەڵە و ڕێکخراوو حزبە کوردیەکان لە کوردستانی عێراقدا، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢٩).

ئیبراهیم: ئیسماعیل. (١٩٩٨)، دڵدار شاعیری دڵسۆزی گەل و کۆمەڵی کوردەواری، گۆڤاری ڕەنگین، ژمارە(١١٨).

چاوپێکەوتنەکان

چاوپێکەوتن لە گەڵ عائشە محێ دین، کەرکوک، ٢٠١٨/١/٢.

چاوپێکەوتن لە گەڵ عەبدولخالق عەلائەدین، هەولێر، ٢٠١٨/١/٣

چاوپێکەوتن لە گەڵ موکەڕەم تاڵەبانی، سلێمانی، ٢٠١٨/١/٨

ملخص البحث

يحمل البحث عنوان(الدور السياسى لدلدار في الأحزاب والمنظمات الكردية(١٩٣٦-١٩٤٨)

يونس رؤوف هو الشاعر الثوري الكردي المتخلص شعره بدلدار، اكمل دراسته الابتدائية فى مدينتي كويسنجق ورانية، كما اكمل دراسته المتوسطة والاعدادية في مدينتى اربيل وكركوك، حصل على شهادة الحقوق من جامعة بغداد عام ١٩٤٥ عمل محاميا لسنوات.

لم تقتصر حياة دلدار على الدراسة والكتابة وقرض الشعر بل و فضلاً عما تقدّم فلدلدار مساهمات سياسية، فهو واحد من أنشط من أسسوا جمعية داركر عام ١٩٣٧ في مدينة كركوك، واصبح فيما بعد سكرتيرا للجمعية، على الرغم من صغرسنه، وقد عرف بنشاطه الدؤوب في الجمعية.

عرف عن دلدار متانة شعره و سبک معاني قصائده، و لعّل من أهم نتاجاته الادبية الشعرية قصيدة (اي رقيب)، التي أصبحت النشيد القومي للشعب الكردي في انحاء كوردستان كلها. عقدت جمعية داركر مؤتمرها الأول في مدينة كركوک عام ١٩٣٨، اقترح في المؤتمر تحويل الجمعية الى حزب سياسي، وقدتم ذلک و اثر ذلک تأسس حزب بعنوان حزب هيوا، وقد كان الحزب هذا امتداداً و مكملاً لرسالة الجمعية التي تم حلّها.

نشط حزب هيوا بسرعة فائقة و انتمى إليه الألوف، كان دلدار يحمل فكراً يسارياً ومن وجهة النظر هذه نظر الى قضية شعبه و بحث عن علاج لها. بعد حزب هيوا انتمى دلدار لحزب التحرير الّذي كان بمثابة جناح للحزب الشيوعي العراقي، توفّي الشاعر والسياسي الكردي دلدار في ١٩٤٨/١١/١٢ في مدينة اربيل.

Abstract

This study deals with the political role of Dldar, a Kurdish poet, on Kurdish political parties and organizations which will be presented in Koya University conference in the coming February. Dldar’s real name is “Yunis Rauf” born in Koya town in 1918. He completed his early studies in Koya and Rania then completed his secondary school in Kirkuk before going to the College of Law at Baghdad university. Then, he became a lawyer. Not only was busy with studying, he was one of the founders of Darkara Association which was formed in Kirkuk in 1937 and he served as the head of the association. Despite living short, but he did a lot and wrote many poems one of them was Ay Raqib poem which is considered as the national anthem. The association held its first and last conference in Kirkuk in 1938, in the conference the participants demanded that the association turn into a political party. After changing the association to a political party named Hiwa Party with the same staff and goals, it was growing fast and their followers increased day by day. Dldar was a leftist and saw the solution to the Kurdish conundrum through this perspective. After disbanding Hiwa Party, Dldar joined Rizgary Party as he was the communist wing in that party till he died aged thirty in 18th of November, 1948.